

dre et kommunistisk kup ved befrielsen. Måske ikke just populære tiltag i den hektiske befrielsessommer.

I sin afsluttende »Sammenfatning og konklusion« søger Birkelund at indordne sine resultater i begrebsapparater fra teorier af Henri Michel og Ole Kristian Grimmes. Det giver anledning til ræsonnementer, som først dukker op her post festum, og som nok burde have været indarbejdet i og haft konsekvenser for hovedteksten.

Men når al dette er sagt, skal der ikke lægges skjul på, at afhandlingen, som har karakter af »rekonstruktion« på grundlag af et meget stort kildemateriale, dækker en hvid plet i besættelsestidsforskningen, gråzonen mellem kollaboration og modstand. Den er velskrevet og meget læseværdig for folk med lidt mere end almindelig interesse for besættelsestiden.

Finn Løkkegaard

JENS CHRISTENSEN: *IT and Business. A History of Scandinavian Airlines.* Aarhus Universitetsforlag 2000. 440 s.

Det hedder disputats*forsvar*. Og uden at være filosofisk doktor kan man slutte, at så må der også være angreb – eller opposition som det eufemistisk og mindre krigerisk hedder i akademisk sprogbrug. Sådanne seancer kan udvikle sig til intellektuelle hane- eller boksekampe, hvor opponenter søger at nedgøre og eventuelt knock-out'e præsens og føre sig frem på ranglisten i det meriteringsræs, der bliver stadig skarpere i det akademiske liv med stigende konkurrence om stillinger og ressourcer.

Sådan skal det ikke udvikle sig her. Men som eneste historikermedlem af bedømmelsesudvalget og på embeds vegne har jeg en række alvorlige kritikpunkter mod afhandlingen.¹

Som opponenter *ex auditorio* er man ikke bundet af de indholdsmæssige ritualer og begrænsninger, der påhviler de officielle opponenter. Man er frit stillet, kan slå ned på hvad man vil. Man flyve som en sommerfugl og stikke som en bi – for nu at citere Muhammed Ali og blive i boks sproget. Men rolig, jeg går ikke efter knock-out.

Mine kritikpunkter handler primært om afhandlingens disposition i forhold til det angivne formål, om den anvendte metode, om kildegrundlaget og kildebehandlingen samt endelig om litteraturen og de anvendte begreber.

¹ Med få ændringer er anmeldelsen identisk med manuskriptet ved oppositionen *ex auditorio* under forsvarshandlingen på Aarhus Universitet 27. oktober 2000.

Afhandlingen er angiveligt et forsøg på at beskrive hele udviklingsforløbet i SAS fra starten og frem til 1990erne ud fra en informationsteknologisk tilgang og – nota bene – på baggrund af den generelle økonomisk-historiske og samfundsmæssige udvikling. Der anvendes nyere virksomhedshistorisk, virksomhedsteoretisk, teknologihistorisk og organisationsteoretisk samt økonomisk historisk litteratur (bl.a. Alfred D. Chandler, Michael E. Porter, Oliver Williamson, John Dunning, M.J. Piore & C.F. Sabel samt R.E. Nelson & S.G. Winter). Afhandlingen placerer sig således i grænseområderne mellem flere videnskabelige discipliner.

Men bogens samlede titel »IT and Business. A History of Scandinavian Airlines« lover for meget. Faktisk nærmer den sig falsk varebetegnelse så meget, at den kunne være en sag for forbrugerombudsmanden. For den er ikke en generel SAS-historie. Efter indholdet burde undertitlen have været »An IT History of Scandinavian Airlines«.

I det indledende kapitel hedder det som afslutning: »To conclude, this is intended to be a business history of SAS that focuses on the significance of IT within that firm, and on the background of general business and technology developments.«

Fin intention. Men i praksis lever dispositionen af bogen ikke op til denne gode hensigt at inddrage den generelle historiske baggrund og økonomiske udvikling.

I del II *Expansion and Crisis* dækkende årene fra starten til slutningen af 1970erne er der ud af godt 100 siders tekst blot brugt 6 (seks) sider til beskrivelse af den generelle historiske baggrund og økonomiske udvikling (plus 2½ side om *Aircraft Industry* og *Airlines Industry*). Det er 30 år – men hvilke 30 år? Det er årtier med den hidtil kraftigste økonomiske vækst og de voldsomste forandringer i samfundene, også teknologisk.

I del III *Transition* om 1980erne er der ud af godt 100 sider brugt 3½ side om *Business Development* (plus igen 2½ side om *Aircraft Industry* og *Airlines Industry*). I del IV *Transformation* om 1990erne er der ud af godt 120 sider 7 (syv) sider, hvor Jens Christensen (JC) under fejende overskrifter som *Economic Development*, *Globalization*, *Reorganization* klarer fænomener og begreber, hvor større ånder behøver adskillige sider til at gøre rede for hvert enkelt fænomen. Endelig er der i den 8 sider korte konklusion 1½ side generel økonomisk-historisk baggrund.

I alt 18-20 ud af 440 sider er brugt på 50 års historisk-økonomisk baggrund for SAS' udvikling. Det er flot klaret. Alt for flot – fordi det er overfladisk, utilstrækkeligt og giver slet ikke dækning for den hensigt, der udtrykkeligt proklameres i bogens titel og indledningskapitel.

En endnu større flothed udviser forfatteren i afsnittet *Method*, dvs. i sin redegørelse for den anvendte videnskabelige metode i undersøgelsen. Denne redegørelse fylder i alt en halv side (s. 36).

Her skriver JC bl.a.: »Understanding the ways and causes of business and technology developments is no simple task.« Det er jo sandt nok. Men bør vel ikke være nogen undskyldning for kun at bruge 22 linier på at gøre rede for metoden i en doktorafhandling, der også giver sig ud for at være en historisk afhandling. Det er alt for flot, især når man tager i betragtning, at metode indgår i historikeruddannelsen også ved Århus Universitet, hvorfra doktoranden jo er kandidat.

I afsnittet *Sources* udviser han en lignende uklædelig tilbageholdenhed i sin redegørelse for kilderne og kildebehandlingen. Kun 5½ side (s. 30-35) er afsat til beskrivelse af grundlaget for hele afhandlingen og stort set uden nærmere karakteristik og diskussion af disse kilder. I de fire små afsnit *Documents* (internt, ikke alment tilgængeligt materiale), *Other Contemporary Sources*, *Interviews* (næsten 2 sider) og i afsnittet *Environment* savnes en problematisering og en diskussion af det omfangsmæssigt store, men i rækkevidde begrænsede kildemateriale rækkevidde og holdbarhed.

Det kunne gøres nødvendigt, eftersom JC ikke har søgt adgang til kildemateriale hos en af hovedaktionærerne i SAS, nemlig den danske stat. Ved læsningen af bogen kan man til tider få det indtryk, at der ingen konflikter var i SAS. Men sandheden er vel, at det til tider var en *ménage a trois* – et delikat trekantforhold med rivalisering og jalousi i samarbejdet, også udtrykt ved den populære dansk-norske omskrivning af SAS: Svenskt Alt Sammen.

Det i rækkevidde begrænsede kildemateriale kunne også være søgt suppleret ved at efterspørge materiale hos nøglepersoner på det øverste beslutningsniveau gennem 50 år, dvs. hos medlemmer af bestyrelse og direktion.

Derimod har Jens Christensen haft energi og tålmodighed til at interviewe ikke mindre end 47 personer med ansættelse i SAS' IT afdelinger gennem årene. Fint og energisk, men en del af denne energi kunne formentlig med fordel være anvendt på at søge materiale og oplysninger i interviews med nogle af beslutningstagerne i den øverste SAS-ledelse, især fordi de interviewede åbenbart sagde det samme, når det gjaldt faktuelle oplysninger.

Interviews udgør jo en kildegruppe, som enhver historiker nærmer sig med en vis skepsis, selv om de kan give nyttig baggrund og atmosfære, muligvis også perspektiv. Fra vidnepsykologien ved vi, hvor upålidelig den menneskelige hukommelse er. Til gengæld kan vi stole på

den menneskelige forfængelighed. Når folk interviewes om egen indsats, underdriver de sjældent. De er tilbøjelige til at være selvovervurderende og ikke helt pålidelige – bevidst eller ubevidst. De kan være fulde af PR og lodret løgn. Forskellen er ikke altid så stor. Det forhold synes interviewerens Jens Christensen ikke at tage højde for. Og han inddrager ikke den efterhånden betydelige litteratur om problemerne ved mundtlige kilder og interviews.

Derimod skriver han udtrykkelig (s. 33): »None of these interviews disagreed in matters of fact or the functions of the information systems past or present.« I ingen af de 47 interviews fandt JC noget, der faktisk ikke stemte overens, kun forskelle i vurderinger. Det er så imponerende, at man fristes til at forholde sig skeptisk, selv om det står på tryk.

Endelig kan det undre, at en historiker, ansat på Institut for Informatik og Medievidenskab totalt har negligeret pressen som kilde, selv om journalister – som politikere – hører til de mindst troværdige i dette land, hvis man kan tro de tilbagevendende opinionsundersøgelser.

Afhandlingen vidner om en betydelig teoretisk belæsthed med en udmærket kort, men rent refererende litteraturoversigt, der delvis modsiges følgende forkerte udsagn (s. 34): »Few studies cover post-war business developments.« Og her er vi ved mit fjerde kritikpunkt – de anvendte begreber i afhandlingen.

Lad være at diskutabile kerne- og elastikbegreber som Chandlers *organizational capabilities* eller andre som *learning* og *adaptation* anvendes uden indgående analyse af indholdet, selv om de kan være sproglige jokere, der bruges upræcist. Værre er anvendelsen af to centrale begreber i afhandlingen, nemlig *Fordism* og modebegrebet *Globalization*. Begge er i forfatterens fremstilling endnu mere diskutabile.

Fordism fremstilles (s. 66-68) som en distinkt produktionsform, der dominerede verdensøkonomien fra ca. 1914 til 1980. Den var præget af organisatorisk hierarki, u-differerieret masseproduktion i store enheder, mangel på fleksibilitet og fantasi, samlebånd og udbyder/producent-domineret produktion uden hensyntagen til marked og forbrugere, kort sagt et system præget af rigiditet. Virksomhedsledelser og politikere holdt fast ved dette system og gamle politikker, indtil USA i slutningen af 1970'erne slog ind på nyliberalisering og en markedsdomineret politik. Ifølge forfatteren.

Ved læsningen af denne fremstilling kunne man tro, at det ikke handlede om de vestlige kapitalistiske økonomier 1914-80, men drejede sig om kommandoøkonomierne i Sovjet eller i Østeuropa før 1989 uden hensyn til kundebehov, uden konkurrence og diversifikation, uden produktudvikling (i konsumsektoren), uden fornyelse og frit forbrugsvalg.

Det er mildt sagt tvivlsomt og noget unuanceret at rubricere alle vestlige produktionsmåder under begrebet *Fordism* i den her definerede betydning. Kan man ligestille produktionsmåderne i 1920erne, 1930erne, 1960erne og 1970erne på tværs af årtierne og på tværs af grænser, samfund og kontinenter, f. eks i USA og Danmark? Næppe uden at gøre vold på virkeligheden.

To af forfatterens teoretiske guruer Piore & Sabel peger således på andre produktionsmåder end det, han kalder *Fordism*, nemlig fleksibel specialisering i mindre enheder, som eksisterede side om side med de store enheder. Og Chandler har f. eks. fremhævet forskellene mellem udviklingen i USA og Storbritannien som årsag til den britiske relative stagnation.

Det andet centrale begreb i afhandlingen *Globalization* er i disse år et modebegreb, der anvendes i flæng af hvem som helst uden nærmere definition. Fænomenet eller processen diskuteres jo seriøst og intenst i disse år blandt historikere og økonomer. Problemet er definition og målekriterier.

I afhandlingens konklusion (s. 402) hedder det: »The new world-economy that broke through by the early 1990s built on two pillars. One was a qualitative move towards international production and globalized conditions of business. Corporations began determinedly to reorganize their activities along global lines.« Den anden bærende søjle for globaliseringen og den såkaldte nye verdensøkonomi var ifølge JC revolutionen i og ekspansionen i informationsteknologien. Flere spørgsmål må stilles til den første søjle.

Det første spørgsmål er, om der var tale om et kvalitativt spring. Det kan i hvert fald diskuteres, især fordi forfatteren (s. 274) kun anfører kvantitative argumenter for sin påstand om det kvalitative spring, nemlig at i forhold til den økonomiske vækst siden 1950erne er den internationale handel vokset dobbelt så meget, og de direkte udenlandske investeringer er vokset fire gange mere.

Hvis man skal bruge betegnelsen kvalitativ om processen, må den vel adskille sig i sit væsen fra tidligere. Men hvordan? Den analyse foretages ikke. Udsagnet om en kvalitativ ændring står bastant, men udokumenteret.

Og så til det andet spørgsmål: Er denne globaliseringsproces og den dermed forbundne, såkaldte nye økonomi så ny og uden fortilfælde som JC mener?

Globalization er ikke noget nyt fænomen, særegent for 1990erne – hverken kvalitativt eller kvantitativt. Perioden ca. 1860-1914 rummer alle de kriterier, ingredienser eller processer, som forfatteren remser op

i sin bestemmelse af *Globalization* (s. 274-77): Internationalt er vi da i fri-handelsperiodens og liberalismens blomstringstid med fri bevægelse for varer, kapital, arbejdskraft og serviceydelser – stort set uden indgreb fra statsmagten efter merkantilismens afskaffelse. Vi er i kapitalismens *Sturm-und Drang* periode. Alt er tilladt, bare det lykkes. Perioden er præget af industrialisering med revolutionerende ny viden og teknologi baseret på anvendt naturvidenskab. Vi ser i årene 1860-1914 en revolution i kommunikation med jernbaner, dampskibe, telegrafiske landlinier og interkontinentale undersøiske kabler. Med telegrafsystemet – »The Victorian Internet« – kunne informationer fra eksempelvis Californien i vest nå til Kina, Japan eller Australien i øst på få timer, hvor det tidligere havde taget måneder. Op til 1914 udgjorde verdenshandelen en større procentdel af verdensproduktionen end i dag. Kort før 1. Verdenskrig var frihandelen og den økonomiske integration mellem de udviklede lande større end i 1990ernes EU, ifølge den britiske økonomiske historiker Leslie Hannah. Og når forfatteren hævder som nyt og karakteristisk for 1990erne, at de transnationale selskaber »played a leading role in the unprecedented expansion of international transactions«, så gælder det samme 100 år tidligere, omend det absolutte omfang var mindre. Et hjemligt eksempel er ØK, der de første 20 år af sin eksistens voksede til at have over 20.000 ansatte og aktiviteter i fem verdensdele.

Det virkelige problem er at finde en generel målestok til definering af *Globalization* og dens omfang. Nyttig her er udviklingen hen over tid mod priskonvergens på forskellige forbrugsvarer i forskellige lande. Priskonvergens hen over tid betyder reduktion af prisforskelle rensset for tilfældigheder som told, subsidier og transport, som påpeget af Jeffrey G. Williamson og Kevin H. O'Rourke. Eksempelvis lå hvedepriisen i Liverpool i 1870 57,6% over prisen i Chicago. I 1895 var prisforskellen dalet til 17,85% og i 1912 til 15,65%. Tilsvarende fald i prisforskelle kan konstateres på andre forbrugsvarer.

Med andre ord er en nærmere analyse af den internationale handel og de deraf følgende prisforskelle et middel til at nærme sig et mere præcist mål for *Globalization*. Ud fra en sådan tilgang er perioden ca. 1860-1914 den første virkelige periode med globalisering. Derefter er årene frem til 1980erne snarere en periode med *De-Globalization*. Men der er kontinuitet i forløbet.² «Til afslutning må det konstateres, at bogen i sit anlæg er rigeligt ambitiøs. Den vil dække både IT teknolo-

² Kevin H. O'Rourke (University College Dublin) & Jeffrey G. Williamson (Harvard University): When Did Globalization Begin? 51 pp. Working Paper March 2000.

giens udvikling generelt og i SAS samt virksomhedshistorie med blik til organisationsudvikling set på baggrund af den generelle samfundsudvikling og den teoretiske litteratur.

Bedømt som historisk arbejde har bogen væsentlige begrænsninger. Dens disposition holder ikke, hvad den lover, fordi den ikke helt beskriver »in what way the history of the company applied to general developments of the post-war world«. Den mangler en fyldestgørende metodisk redegørelse. Dens kildegrundlag er på nogle punkter utilstrækkeligt, når det gælder det overordnede beslutningstagende niveau. Behandlingen af det i øvrigt store kildemateriale er rigeligt overfladisk, og dens anvendelse af nogle gennemgående centrale begreber er diskutabel.

Forfatteren har – som han skriver – været optaget af »the ubiquitous information technology without which there would be no business at all«.

Denne sidste del af sætningen illustrerer en generel mangel ved afhandlingen: Manglen på forbehold. På moderation. På nuancering. Manglen på forsigtighed, som ikke kun er en borgmesterdyd. For selvfølgelig ville der være business uden IT – også global. Flotheder kan være underholdende og ambitioner godt. Men de skal styres. Ellers kan de føre på afveje.

Man kan få en fornemmelse af, at forfatteren er kommet rigeligt langt væk fra den historiske børnelærdom, han har annammet på Historisk Institut ved Århus Universitet. At han fagligt er kommet i et lidt halvdårligt selskab – samfundsvidenskabeligt og rigeligt IT-præget selskab. Rigeligt med bastant model- og systemtænkning. Der er ingen handlende mennesker i afhandlingen. Ingen der træffer beslutninger i virksomheden. Alt i SAS kører tilsyneladende efter systemer og på autopilot i disse 50 år.

Tværfaglighed – overskriden af hidtil snævre faggrænser – er en af metoderne til at opnå ny viden og indsigt. Det kræver pionerer og en del mod. Men tværfaglighed har også sine omkostninger i forhold til etablerede normer og praksis i den videnskabsgren, man er opdraget i. Man kan tabe faglig identitet undervejs og glemme nogle af dyderne i sit gamle fag.

Jens Christensen har haft det nødvendige mod – måske endda til overmål. Modet skal han roses for. Men afhandlingen er antaget mere på grund af sit dybtgående empiriske pionerindhold på det konkrete IT-område i SAS end som et traditionelt historisk arbejde. Det skal der også være plads til.

Ole Lange